

Є.В.Стадник

А.С.ЗАВ'ЯЛОВ – ТРАНСФОРМАЦІЯ ЙОГО НАУКОВИХ ІНТЕРЕСІВ

Присвячена відомому вченому-германісту Дніпропетровського національного університету, професору А.С.Зав'ялову, ім'я якого було авторитетним у широкому колі науковців, який зробив вагомий внесок у науково-дослідницьку роботу, заснувавши на кафедрі всесвітньої історії школу германістики, на базі якої було утворено Інститут українсько-німецьких історичних досліджень.

Ім'я А.С.Зав'ялова залишається відомим в стінах Дніпропетровського національного університету, оскільки ця людина зробила багато не тільки в історії кафедри загальної історії, а й залишила помітний слід і в історії самого університету. На сьогоднішній день продовжують працювати багато його учнів як в Дніпропетровському національному університеті, так і в інших ВУЗах. А.С. Зав'ялов став першим в ДНУ та на кафедрі загальної історії досліджувати велику кількість джерельного матеріалу в оригіналі, яка стосувалася історії Німеччини загалом і історії Німецької Демократичної Республіки (НДР) зокрема.

Довгий час головною проблематикою наукових робіт Анатолія Сергійовича Зав'ялова була історія політичних партій Німецької Демократичної Республіки. З цієї теми ним було написано декілька монографій та велика кількість наукових статей в різних збірниках СРСР. Завдяки дослідженню, детальному вивченню історії Німеччини А.С.Зав'ялову вдалося створити у Дніпропетровську школу германістики і стати відомим за межами республіки.

Кінець 1950-х – середина 1960-х рр. – період чергового етапу розвитку країн соціалістичного табору, а саме – період «холодної війни». Актуальними стають роботи з проблем сучасного положення соціалістичних країн. З середини 1960-х рр. А.С.Зав'ялов, готуючись до захисту кандидатської дисертації, починає цікавитися питаннями політичної історії Німецької Демократичної Республіки (НДР), а саме – політикою правлячої партії СЕПН (Соціалістична єдина партія Німеччини), яка стояла в центрі політичної системи країни і базувалася на принципах марксизму¹. Необхідно враховувати, що в цей час

А.С.Зав'ялов працює вже в райкомі партії завідуючим організаційним відділом, тобто, на посаді досить специфічній, якій властиво об'ємність, точність, наполегливість та певна принциповість².

Вченим було написано ряд статей, які дозволили йому більш детально вивчити політичне становище НДР: «Экономическая политика СЕПГ по вопросам преобразования капиталистической промышленности и торговли в период строительства социализма»³, «К вопросу о многопартийной системе в ГДР»⁴ та інші.

Питання політики СЄПН було одним з центральних тем дослідження вченого протягом 1970-х – середини 1980-х рр. З цієї теми було написано багато робіт, які ввійшли до різних республіканських, і, не тільки, збірників статей. Центральною темою залишалось питання створення союзу СЄПН з демократичними партіями, що видно з численних праць Анатолія Сергійовича.

Незважаючи на те, що в НДР «народна демократія», як і в інших соціалістичних країнах, ліквідувала з політичної арени партії ліберально-демократичного напрямку та повністю намагалася копіювати модель розвитку Радянського Союзу, зміни політичного та соціально-економічного характеру (індустріалізація, кооперування сільського господарства, ідеологічна політика) проводились в НДР з певним врахуванням специфіки розвитку країни та сусідством з Федеративною Республікою Німеччини.

Автором наводилося багато статистичного матеріалу, який свідчив про підняття рівня технічного оснащення промисловості НДР та поліпшення управління, приводилися дані по покращенню розвитку кооперативних форм ремісничої праці та підприємств змішаної форми. Він робив висновки про те, що поліпшення економічного, соціального та культурного становища в НДР свідчить про можливість будівництва та існування соціалізму в багатопартійній системі, про можливість співпраці партій соціалістичного блоку з колишніми буржуазно-демократичними партіями⁵.

Головною соціально-економічною умовою створення багатопартійності в НДР, за висновками Анатолія Сергійовича Зав'ялова, є «наличие объективно существующих различий между отдельными слоями и классами населения, различий в укладе жизни, сфере трудовой деятельности, характере труда»⁶.

«Еще в 1959 г. Герман Матери пришел к выводу, что пока будут существовать различия между отдельными слоями общества, до тех пор останутся условия для многопартийности»⁷.

Майже кожен рік протягом 70-80-х рр. праці А. С. Зав'ялова зустрічаються в збірнику і в бібліографії до нього не тільки в «Вопросах германской истории и историографии», головним редактором якого довгий час був сам Анатолій Сергійович, але й в московському збірнику статей «Ежегодник Германской истории». Роботи А.С.Зав'ялова, з одного боку, насичені марксистсько-ленінською методологією, посиленнями на основоположників марксизму, направлені на «розвінчання міфів» та полеміку з буржуазними істориками, а, з іншого боку, в цих роботах можна побачити знавця першоджерел та історії Німеччини загалом. Праці А.С.Зав'ялова з цієї тематики слугують гарним статистичним та дослівним першоджерельним матеріалом.

Такий характер написання наукових робіт був характерним для більшості радянських вчених, які займалися не тільки сучасною історією, тим паче, соціалістичної країни, але й взагалі історикам, які були людьми свого часу. Як відомо 1950-1960-ті рр. – роки спілкування між радянськими і західними вченими через площину дискусій, які мали ідеологічний характер.

Займаючись історією соціалістичної Німеччини, А.С.Зав'ялов також вивчав політичне положення партій ФРН, внутрішній стан Німеччини в міжвоєнний період, що, в свою чергу, видно з численних робіт його аспірантів: Л.С.Тутік, К.А.Маркова, Н.О.Журавель-Семенової.

Завдяки володінню німецькою мовою та маючи зв'язки з германістами всього СРСР, А.С.Зав'ялов в усіх своїх працях 1970-1980-х рр. спирався на нову джерельну базу, яка, майже виключно, складалася з оригінальних першоджерел.

Вченим було створено декілька напрямів для всебічного дослідження історії Німеччини. Аналіз внеску учнів А.С.Зав'ялова у розвиток германістики потребує спеціального розглядання і виходить за рамки даної роботи. Таким чином, всі ці та інші численні дослідники, учні А.С.Зав'ялова та їх роботи склали основу для створення ним школи германістики у Дніпропетровському державному університеті.

На початку 1990 р. простежувалася поступова зміна проблематики А.С.Зав'ялова, яка, з одного боку, пов'язана була з політичним становищем країни, а, з іншого – з переглядом внутрішнього світосприйняття вченого. Необхідно, безумовно, враховувати і той факт, що у той час зруйнувався не тільки табір соціалістичних країн, а й сам Радянський Союз. Були створені умови для широкої дискусії про причини розпаду соціалістичної системи. Мабуть, А.С.Зав'ялов був одним з небагатьох радянських германістів, який ще в часи застою вказував на можливість та необхідність багатопартійності, розвиток форм де-

мократії, відсутність чого і стало причиною краху соціалістичного табору.

На початку 1990-х рр. кардинально змінюється проблематика кафедри всесвітньої історії, а саме змінюється період дослідження та об'єкт вивчення, що, безпосередньо, пов'язано з виходом на перший план історії суверенної України. Тематика соціалізму, робітничого руху була визнана не актуальною, хоча на сьогоднішній день стає очевидним, що її необхідно було трансформувати, підняти на новий ступінь: розглядати не просто боротьбу робітників з капіталістами, а й боротьбу капіталістів за робітників, за їхню свідомість, за створення своєрідних «кар'єрських» відносин в капіталістичному суспільстві. В той же час необхідно відмітити, що об'єктивні умови (недосяжність джерел) робили в тих умовах неможливим вивчення проблем суто всесвітньої історії, і співробітники кафедри починають плідне дослідження історичних подій, які пов'язані з німцями на території України. Автори праць висвітлюють сюжети з історії німців України з початку появи іноземних колоністів у Новоросії і до самого закінчення Великої Вітчизняної війни. Замість лабораторії, яка вивчала історію НДР, ФРН та країн ЦПСЄ, була заснована науково-дослідницька лабораторія «Українсько-німецькі зв'язки», на базі якої у 1997 р. було утворено Інститут українсько-німецьких досліджень.

Першою працею, яка була присвячена цій тематиці (історія німців на Україні) і з якої починається «переорієнтація» всієї кафедри всесвітньої історії, стала спільна стаття С.Н.Гільд та А.С.Зав'ялова «Соціально-політична ситуація в німецьких поселеннях Придніпров'я в середині 20-х років та діяльність місцевих партійних радянських органів», яка була написана за матеріалами Дніпропетровського партархіву⁸.

Науковий інтерес представляє собою таке джерело як Статут Союзу Німців-колоністів Катеринославської губернії «Колоніст», який був знайдений в архіві Дніпропетровського обласного комітету Комуністичної у партії України саме Анатолієм Сергійовичем і вперше введений ним до наукового обігу⁹. Даний Статут подає інформацію про економічне та соціальне положення німецьких поселень в перші роки НЕПу. Джерело свідчить про наявність високого рівня організації союзу, про неабиякий рівень обізнаності переселенців у правовому та економічному відношенні, що загалом, свідчить про високу культурно-просвітницьку організацію в середині колоній. В даній роботі подається невеликий аналіз параграфів Статуту, які торкаються еко-

номічного та культурного співробітництва колоністів з радянською владою, а сам Статут у повному обсязі представлений після статті.

Проаналізувавши деякі параграфи Статуту, автори приходять до висновків, що «предусмотренное в нем (Уставе) тесное сотрудничество с государственными органами в развитии сферы производства и потребления свидетельствовало о лояльном отношении к новым порядкам и готовности участвовать в реализации идей новой экономической политики со стороны немецких колонистов»¹⁰. Але подальша історія політики НЕПу добре відома, як і національна політика радянської влади по відношенню до національних меншин.

Внаслідок проведення в Дніпропетровську у вересні 1995 р. Міжнародної конференції, в якій брали участь дослідники з різних регіонів України, Росії та Німеччини, було видано науковий збірник, присвячений темі «Німці на Україні». До збірника «Вопросы германской истории» увійшли статті, які представляють собою невелике викладення повідомлень конференцій, і серед них неабиякий науковий інтерес представляє собою робота А.С.Зав'ялова, яка продовжує тему з історії німців-переселенців, але в контексті цивілізаційної теорії Н.Я.Данилевського та А.Тойнбі¹¹. Дана робота показує на прикладі романо-германської та східнослов'янської культур взаємовплив двох потоків цивілізацій.

Головним же висновком, до якого приходять А.С.Зав'ялов в кінці роботи, є наявність позитивної взаємодії німецької та українсько-російської культур, незважаючи на об'єктивні та суб'єктивні відмінності двох цивілізацій. В даному випадку взаємодія двох культур більш за все проявилась і була сильнішою в області сільського господарства, причиною чого стало розповсюдження німецької аграрної культури.

Дана робота представляє собою науковий інтерес, по-перше, аналізом виділених автором головних рис західної, романо-германської цивілізації, а, по-друге, застосуванням нового для пост-радянських вчених цивілізаційного підходу, представленого працею Н.Я.Данилевського «Росія та Європа...» та А.Тойнбі «Осягнення історії».

Серед багатьох робіт Анатолія Сергійовича Зав'ялова, написаних після розпаду Радянського Союзу, можна виділити праці, які стосуються краєзнавчої проблематики. Загалом, це декілька робіт, які містять інформацію з історії м. Катеринослава кінця 18 – початку 19 ст. та фактичний матеріал з історії німецьких поселень на Катеринославі.

Великою за обсягом є робота А.С.Зав'ялова «Екатеринослав – город европейский»¹², в якій йому вдалося розмістити цікавий матеріал попередніх невеликих праць: «Пушкин в Екатеринославе: символ близости двух культур»¹³ та «Франц Гакстгаузен – выдающийся исследователь России, Украины и Екатеринославщины»¹⁴. В даній праці автор, з одного боку, подає цікаві факти з історії міста починаючи з його заснування, а, з іншого боку, приводить багато прикладів політики царів, які мали руйнівне значення для самого міста та його мешканців, критикує дії багатьох чиновників та звинувачує її в недооцінці географічного та стратегічного значення міста. Розквіт економічної та культурної сфери Катеринослава, на думку вченого, пов'язаний з процесом переселення великої кількості німецького населення, завдяки чому було досягнуто неабиякого розвитку аграрної секції України, розповсюдження нових культур рослин та породи худоби, застосування нових технологій і т. ін.

Загалом, з вище наведеного матеріалу, можна спостерігати як змінювалися наукові інтереси та погляди професора Анатолія Сергійовича Зав'ялого у зв'язку зі зміною політичного, соціального та культурного положення країни. Наведені численні наукові праці А.С.Зав'ялова охоплюють широкий фактичний першоджерельний матеріал, містять цікаві наукові висновки з історії німецьких поселенців та будуть корисними для тих, хто цікавиться краєзнавчою проблематикою, а саме – історією міста Катеринослава.

Анатолій Сергійович Зав'ялов був першим, хто почав цікавитися політичною історією Німецької Демократичної Республіки на кафедрі всесвітньої історії. Дивлячись в майбутнє, А.С.Зав'ялов пояснював прогресивний розвиток НДР як наслідок існуючої багатопартійності і, саме на цьому наголошував у своїх численних працях. Багатопартійна система розглядалась ним як один з можливих варіантів при будівництві соціалізму.

Багато задумів А.С.Зав'ялова по дослідженню та вивченню політичного, соціального та культурного становища НДР та ФРН, було втілено його учнями в аспірантських та докторських роботах, завдяки чому було створено на території українських земель школу германістики, яка посідала дуге місце після московської школи.

Використовуючи знання з історії Німеччини, з врахуванням знання німецької ментальності, проблем всесвітньої історії, А.С.Зав'ялов зумів підійти до вивчення внеску німецьких колоністів у соціокультурний розвиток Півдня України.

Примітки

- ¹ *Автобіографія* Анатолія Сергеевича Зав'ялова // Архів Дніпропетровського національного університету. – Відділ кадрів, особова справа, л. 5.
- ² *Характеристика* на члена КПСС тов. А.С.Зав'ялова // Там само. – Л. 12.
- ³ *Зав'ялов, А.С.* Экономическая политика СЕПГ по вопросам преобразования капиталистической промышленности и торговли в период строительства социализма / А.С.Зав'ялов // Научные записки. – 1964. – Т. 80. – Вып. 8.
- ⁴ *Зав'ялов, А.С.* К вопросу о многопартийной системе в ГДР / А.С.Зав'ялов. – Д., 1964.
- ⁵ *Зав'ялов, А.С.* Строительство социализма и многопартийная система в ГДР (к вопросу о политике союза СЕПГ с демократическими партиями и демократическими слоями населения в 1961-1966 гг.) / А.С.Зав'ялов. – Д., 1968.
- ⁶ Там само. – С. 239.
- ⁷ Там само. – С. 246.
- ⁸ *Гильц, С.Н.* Социально-политическая ситуация в немецких поселениях Приднепровья в середине 20-х годов и деятельность местных партийных органов / С.Н.Гильц, А.С.Зав'ялов // Вопросы германской истории. Социально-экономическое развитие и неизученные проблемы. – Д., 1991. – С. 107-120.
- ⁹ *Гильц, С.Н.* Источник по истории немцев Украины в первые годы Советской власти: Устав Союза немцев-колонистов Екатеринославской губернии «Колонист» / С.Н.Гильц, А.С.Зав'ялов // Вопросы германской истории. Украинско-немецкие связи в новое и новейшее время. – Д., 1995. – С. 135-151.
- ¹⁰ Там само. – С. 137.
- ¹¹ *Зав'ялов, А.С.* Цивилизационные аспекты истории немецких колоний в Украине / А.С.Зав'ялов // Вопросы германской истории. Немцы в Украине: материалы украинско-германской научной конференции. – Д., 1995. – С. 7-14.
- ¹² *Зав'ялов, А.С.* Екатеринослав – город европейский / А.С.Зав'ялов // Дніпропетровський державний університет: інформаційний бюлетень. – 2000. – № 2. – С. 40-47.
- ¹³ *Зав'ялов, А.С.* Пушкин в Екатеринославе: символ близости двух культур / А.С.Зав'ялов // Українсько-російські культурні зв'язки: історія і сучасність. – Д., 1997. – С. 43-45.
- ¹⁴ *Зав'ялов, А.С.* Франц Гакстгаузен – выдающийся исследователь России, Украины и Екатеринославщины / А.С.Зав'ялов // Наддніпрянський історико-краєзнавчий збірник. – Д., 1998. – Вип. 1. – С. 134-139.

Надійшла до редколегії 18.05.2007